

KAMENNÝ MUŽ U MRCHOJED A HRADIŠTĚ HROZNATY Z ÚŽIC

Vojtěch Vaněk – Jiří Bernat

1. ÚVOD

Kamenná stéla u Mrchojed (okr. Kutná Hora), nazývaná v odborné i vlastivědné literatuře Kamenný muž,¹ je pozoruhodnou památkou hned v několika směrech. Střední Posázaví není krajinou typickou výskytem kamenných křížů, stél či křížových kamenů, a tak nejbližší, avšak nemnohé srovnatelné analogie nalezneme až na Kutnohorsku, Černokostelecku nebo Vlašimsku.² Málo častý v českém prostředí je také reliéf na čelní straně kamene, který zachycuje postavu s kopím či oštěpem po boku (*obr. 1; 2*).³ Kamenný muž je považován za středověkou památku, není však známo nic blíže o jeho minulosti.⁴ V následujících řádcích bychom rádi upozornili na několik pramenů, které nám dovolují vyslovit se blíže k souvislostem, v nichž mohla stéla vzniknout, a k funkci, kterou plnila. Zároveň se pokusíme nově nastínit lokalizaci zaniklého opevněného sídla nazývaného Hradiště, které na sklonku 13. století vybudoval velmož Hroznata z Úžic a jež bylo dosud podle našeho názoru lokalizováno nepřesně. Budeme konfrontovat výpověď písemných a archeologických pramenů, z nichž ovšem zejména posledně jmenované neposkytují jednoznačné opory a naše závěry nutně ponechávají v hypotetické rovině. Hlavní důraz zůstane položen na výpověď omezeného množství písemných zpráv, které se k této lokalitě pravděpodobně vztahují a především jejichž analýze budou věnovány následující stránky.

2. POPIS STÉLY A SITUACE ZANIKLÉHO OPEVNĚNÍ U MRCHOJED

Kamenný muž, nevelká stéla z červeného pískovce ve tvaru značně erodovaného kamenného kříže (*obr. 2*), stojí na východním okraji osady Mrchojedy na rozcestí silnice, vedoucí ze Samopší do Rataj nad Sázavou a Uhlířských Janovic, s polní cestou do nedalekého Talmberka, který leží v údolí pod vsí. Zatímco v současné době je umístěn na pozemku ppč. 388 (k. ú. Talmberk; *obr. 3*), v minulosti měl stávat opodál u cesty v dráze současné silnice na tehdejší pozemku ppč. 657 (k. ú. Samopše; *obr. 4*).⁵

Stéla je zhotovena z desky jemnozrnného červenohnědého tzv. nučického pískovce se zřetelnou vrstevnatostí.⁶ Maximální tloušťka desky dosahuje 35 cm, maximální šířka v patce při zemi je 57 cm. Dřík stély je

¹ Stélou se podrobněji zabývali Bubeník 1970; Štědra 2003.

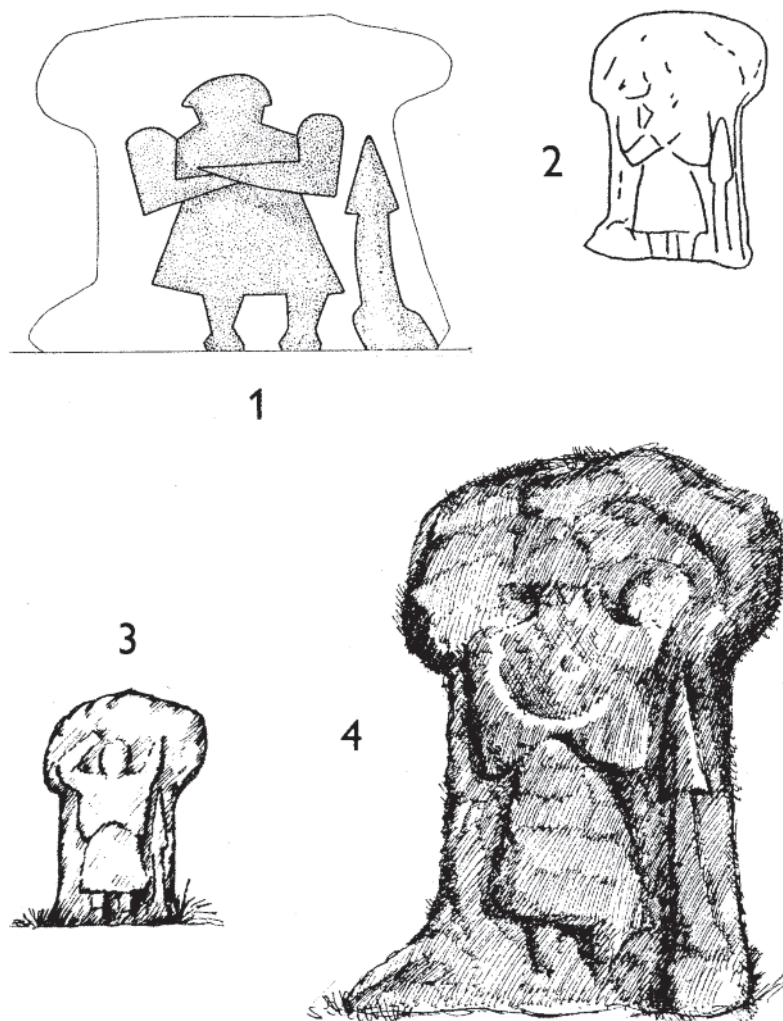
² Kolektiv 1997.

³ Vyobrazení přináší Kolektiv 1997, 180 (zde *obr. 1:3*). Kresba stély v uvedené publikaci je však nepřesná, zejména přináší chybné vyobrazení reliéfu postavy na čelní straně stély, když interpretuje střechovité odtesání čelní stěny nad hlavou postavy jako pozdvížené paže. Chybná je rovněž lokalizace na západní okraj vsi Mrchojedy. Rozměrově zkreslená je také jinak výstižná dokumentační kresba J. Bubeníka (1970, 204; zde *obr. 1:1*). Nejvěrnější vyobrazení, byť s určitou mírou umělecké interpretace reliéfu, přinesl Štědra 2003, 13 (zde *obr. 1:4*). Drobný a schematický, avšak věrný náčrt zveřejnil rovněž Bartoš 1997, 30 (zde *obr. 1:2*). Nepřesné vyobrazení a zavádějící interpretaci reliéfu z publikace o kamenných křížích Čech a Moravy (Kolektiv 1997, 180) přejímá v současné době také místopisná literatura, která se snaží vymezit jako esoterická. K interpretaci objektu navíc přistupuje bez důkladnější znalosti historického kontextu (Vokolek – Kuchař 2007, 164–166; Dvořák – Holečková 2008, 124–125).

⁴ Ke středověkému původu Bubeník 1970, 204–205; Turek 1970, 143; Sommer 1996, 52. Nejstarší zprávu o Kamenném muži přinesl Zavadil 1914, 394 („U cesty mrchojedské stojí tak zvaný Kamenný muž; lid tvrdí, že na tom místě zastřelen byl r. 1813 Rus, vojín, jiní praví, že to zkamenělý pasák“).

⁵ Bubeník 1970, 204.

⁶ Materiál použitý pro zhotovení stély se nenachází v nejbližším okolí lokality, avšak ve středověkém období byl využíván například při stavbě nedalekého Sázavského kláštera.

Obr. 1. Mrchojedy (okr. Kutná Hora). Kamenný muž – středověký hraniční kámen (14. století?). Původně na ppč. 657, k. ú. Samopše, nyní na ppč. 388, k. ú. Talmberk.
1 – podle Bubeníka (1970, 204);
2 – podle Bartoše (1997, 30);
3 – podle Kolektivu (1997, 180);
4 – podle Štědry (2003, 13)

v nejužším místě pod předpokládanými rameny kříže široký 40 cm, šířka v místě pravděpodobně odlámaných ramen činí 55 cm. Boky stély jsou hladce opracovány, naopak zadní strana jen hrubě odlámaná, zřejmě neopracovaná nebo dodatečně poškozená a zvětralá. V povrchu zadní strany je pět větších mělkých důlků a jeden hluboký důlek malého průměru (2 cm). Tři další důlky jsou vyhloubeny do povrchu horní olámané strany. Výška kamene nad úroveň terénu v současné době činí maximálně 84 cm. Stéla je odkloněna od svislé osy směrem dozadu, odklon od svislice činí zhruba 15 cm. Kamenný muž je nyní umístěn mezi dvěma lipami nad příkopem silnice ve vzdálenosti 1,5 m od terénní hrany a zhruba 6 m od okraje silnice.

Čelní strana kamenné stély, obrácená k blízké silnici, nese reliéf stojící postavy v široké sukničce, po jejímž levém boku je vyobrazeno kopí či oštěp s výrazným hrotem. Přesnější popis postavy není vzhledem ke stupni zvětrání reliéfu zcela jednoznačný. Na základě starších vyobrazení i současného stavu se kloníme k názoru, že postava má zkřížené paže položené na prsou, zatímco kopí stojí volně po jejím boku. Bohužel zcela nezřetelná je dnes hlava postavy, na níž J. Bubeník zachytil útvar, který interpretoval jako polokulovitou helmu.⁷

Z roku 1940 se zachovala zajímavá, bohužel však velmi stručná a výrazně retrospektivní zpráva o archeologických nálezích, k nimž mělo dojít v těsné blízkosti stély při výstavbě silnice, která probíhala již v letech 1926–1927.⁸ Nálezová zpráva z roku 1940, která je opisem pouhého korespondenčního lístku bez uve-

⁷ Bubeník 1970, 204.

⁸ SOKA Kutná Hora, *Kronika obce Samopše 1923–1987*, pag. 7–11. Podle kroniky byla silnice budována postupně z iniciativy obce. S budováním bylo započato již v roce 1908, avšak v Mrchojedech tehdy obec pouze upravila stávající cestu ze vsi ke Kamennému muži pomocí šterku (*tamtéž*, pag. 9). Úsek silnice ze Samopše za Mrchojedy byl vystavěn až v roce 1926 (*tamtéž*, pag. 10).

dení autora, tvrdí, že na okraji osady Mrchojedy na pozemku č. 492 (dnes ppč. 388 a 391/3, k. ú. Talmberk) se nachází pozůstatky bližší neurčeného „hradiště“. Dále v textu je uvedena pouze informace, že plocha hradiště byla v době sepsání zprávy „volná“ a snad byly dosud znatelné zbytky jeho příkopu. Text však pokračuje stručnou informací, že zbytky příkopu byly rozkopány při stavbě silnice, přičemž byly nalezeny lidské kostry „několika osob“ a zakopány dále. Zároveň měl být přemístěn Kamenný muž z parcely č. 657 (z dráhy silnice) na dnešní stanoviště. Ke zprávě je připojena drobná kresba, která zachycuje plochu údajného „hradiště“ (ovšem bez jakýchkoli bližších údajů včetně rozměrů) jako nevelký obdélný či kosodélný areál na rozcestí silnice a polní cesty k Talmberku (*obr. 4*). Dnešní terénní situace v blízkosti Kamenného muže, pozměněná výstavbou zemědělského areálu, již nenasvědčuje existenci zaniklého opevnění, a tak zůstává korespondenční lístek z roku 1940 jediným zdrojem informací.⁹

Rozsah a umístění popisovaného „hradiště“ každopádně vylučuje, že by mohlo jít o opevnění pravěkého nebo raně středověkého typu. Josef Bubeník, který se dosud jako jediný zabýval uvedenými nálezy, vyslovil hypotézu, podle které je možné ztotožnit nálezy učiněné v roce 1940 s „osadou Hradištka“, která je připomínána u Mrchojed v roce 1337 a na niž upozornil již August Sedláček. Nevyločil ani, že v uvedené poloze, která je nevýrazným plochým návrším nad nedalekým rybníčkem a prameništěm, mohla stát například středověká tvrz.¹⁰ Domníváme se, že hypotéza J. Bubeníka ukazuje správným směrem, a zmínku o Hradištku z roku 1337 se pokusíme dále upřesnit.

Obr. 2. Mrchojedy (okr. Kutná Hora). Kamenný muž – středověký hraniční kámen (14. století?). Původně na ppč. 657, k. ú. Samopše, nyní na ppč. 388, k. ú. Talmberk. Foto J. Koudelka

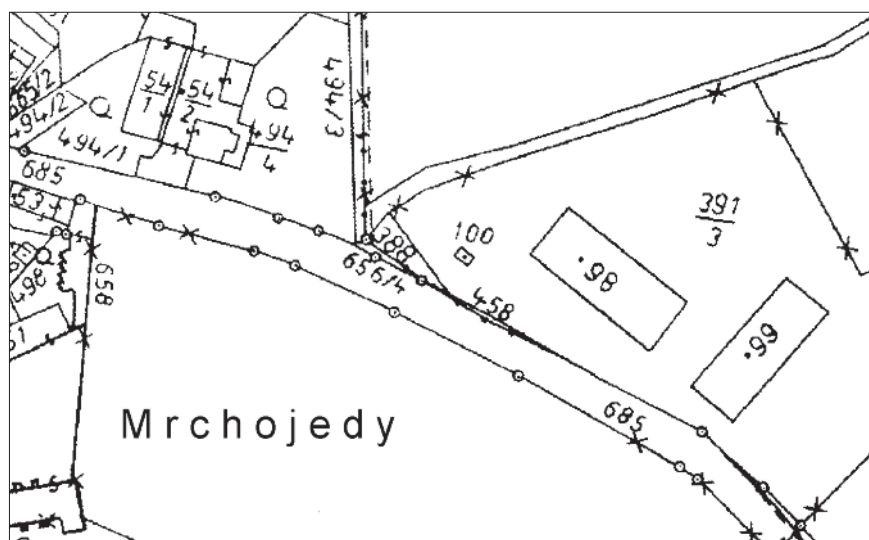
3. HROZNATA Z ÚŽIC, JEHO OSUDY A SÍDLA V PÍSEMNÝCH PRAMENECH

August Sedláček odkázal na listinu z roku 1337, jíž Nezamysl z Talmberka směnil se Sázavským klášteřem svoje pozemky pod hradem Talmberkem za pole při vsi Mrchojedy, která patřila klášteřu a jejíž pozemky přímo sousedily s pozemky Nezamyslovými. Talmberský pán tehdy postoupil klášteři „pole, pozemky a lesy v Třebětíně a v Borku nad hlubokým údolím“ za „pole, pozemky a lesy ležící na ostrohu mrchojedském nad údolím před Hradiškem a od téhož Hradištka až k cestě vedoucí do Mrchojed.“¹¹ Hradištka jmenované v listině můžeme lokalizovat do širšího prostoru na návrší mezi Mrchojedy a Talmberkem, tedy také do míst, kde bylo v roce 1940 rozkopáno neznámé „hradiště“ v poloze u Kamenného muže.

⁹ Srov. NZ ARÚ AV ČR, čj. 2725/40. Na zprávu a její omezenou vypovídací hodnotu upozornil již Bubeník 1970, s. 204. Pouze v roce 1970 nedaleko odsud J. Bubeník zjistil v krechtách na řepu přepálené vrstvy a uhlíky (NZ ARÚ AV ČR, čj. 209/70). Existenci zbytků nějakého opevnění v těchto místech naznačuje také pomístní jméno dochované v písemných operátech Josefského katastru (1788). V poloze Na hrbech, která odpovídá širšímu okolí Kamenného muže, je zaznamenáno mj. pole Josefa Berana „Na Stražištátech vedle hranic ratajských“ (NA, JK 2327).

¹⁰ Bubeník 1970; Sedláček 1920, 18.

¹¹ „Omnes agros seu campos cultos et incultos, planos et non planos et etiam silvas bonorum meorum in Trzebetin et in Borek super vallem profundam dedi et dare potui monasterio et eidem fratribus memoratis, abbati et conventui, et eorum successoribus habendos et tenendos iure hereditario et eterno, pro agris seu campis cultis et incultis, planis et non planis et silvis sitis in promotorio Mrchogedensi super vallem ante Hradisczco et ab eodem Hradisczco usque ad viam, que ducit in Mrchoged.“ (RBM IV, 168–169, č. 418; orig. ANM, A 66; srov. též příloha č. 4; Krásl 1895, 226, 510).

Obr. 3. Mrchojedy (okr. Kutná Hora). Situace pozemků v okolí Kamenného muže na snímku současné katastrální mapy (k. ú. Samopše a Talmberk)

A. Sedláček považoval zmínku o Hradištku za doklad o jinde neuváděné zaniklé osadě.¹² Listina z roku 1337 však přímo neuvádí, zda zmíněné Hradištko bylo osadou či jiným sídelním útvarem. Spíše se domíváme, že Hradištko v roce 1337 hrálo roli pouhého pomístního jména a odkazovalo na nějaký starší, stále sice patrný, avšak již opuštěný sídelní útvar. Ten, jak naznačuje jeho název, mohl připomínat opevněné sídlo. V následujících řádcích chceme upozornit na písemné prameny, které nám dávají možnost spojit zmínku o Hradištku v roce 1337 s jedním z opevněných sídel, která v této části Posázaví vybudoval velmož Hroznata z Úžic. Uvedené Hroznatovo sídlo je v několika zmínkách nazýváno Hradiště a bylo dosud bez výraznějších opor (a domníváme se, že chybně) lokalizováno do vsi Hradiště u Vlašimi. Otevře se tím možnost interpretovat zprávu o nálezu neznámého opevnění u Mrchojed v roce 1940 nejen v souvislosti se zprávou o Hradištku v roce 1337, ale také s Hradištěm Hroznaty z Úžic.

Hroznata z Úžic vstoupil do českých dějin na sklonku 13. století jako věrný zastánce Závíše z Falkenštejna.¹³ Mocný Vítkovec, jehož sestru Hroznata získal za manželku,¹⁴ ve svém příbuzném viděl věrného spojence a ihned po nástupu k moci jej roku 1284 prosadil do vlivného úřadu purkrabího pražského.¹⁵ Hroznata dokázal při Závíši setrvat nejen v dobách největší slávy a moci, ale jako jeden z mála také až do hořkého konce. Po Závíšově zajetí v roce 1288 se postavil na odpor králi a spolu se svými syny Arnoštem, Jencem, Budivojem a Heřmanem (a také se Závíšovými bratry vedenými Vítkem z Hluboké) vyvolali drobnou válku, která se soustředila na pustošení statků pražského biskupa Tobiáše z Bechyně, jednoho z úhlavních Závíšových nepřátel. Až do Závíšovy popravky před hradem Hlubokou v roce 1290 drželi v moci několik královských opěrných bodů.¹⁶ Hroznatova neústupnost, s jakou zůstal věrný Závíši z Falkenštejna až do posledních dnů, měla zničující důsledky pro téměř celý jeho rod. Zemský soud, který se konal v roce 1291, odsoudil Hroznatu i jeho syny ke ztrátě veškerých statků a Hroznatův majetek připadl pražskému biskupu Tobiáši z Bechyně jako náhrada za utrpěné škody.¹⁷

¹² Sedláček 1920, 18.

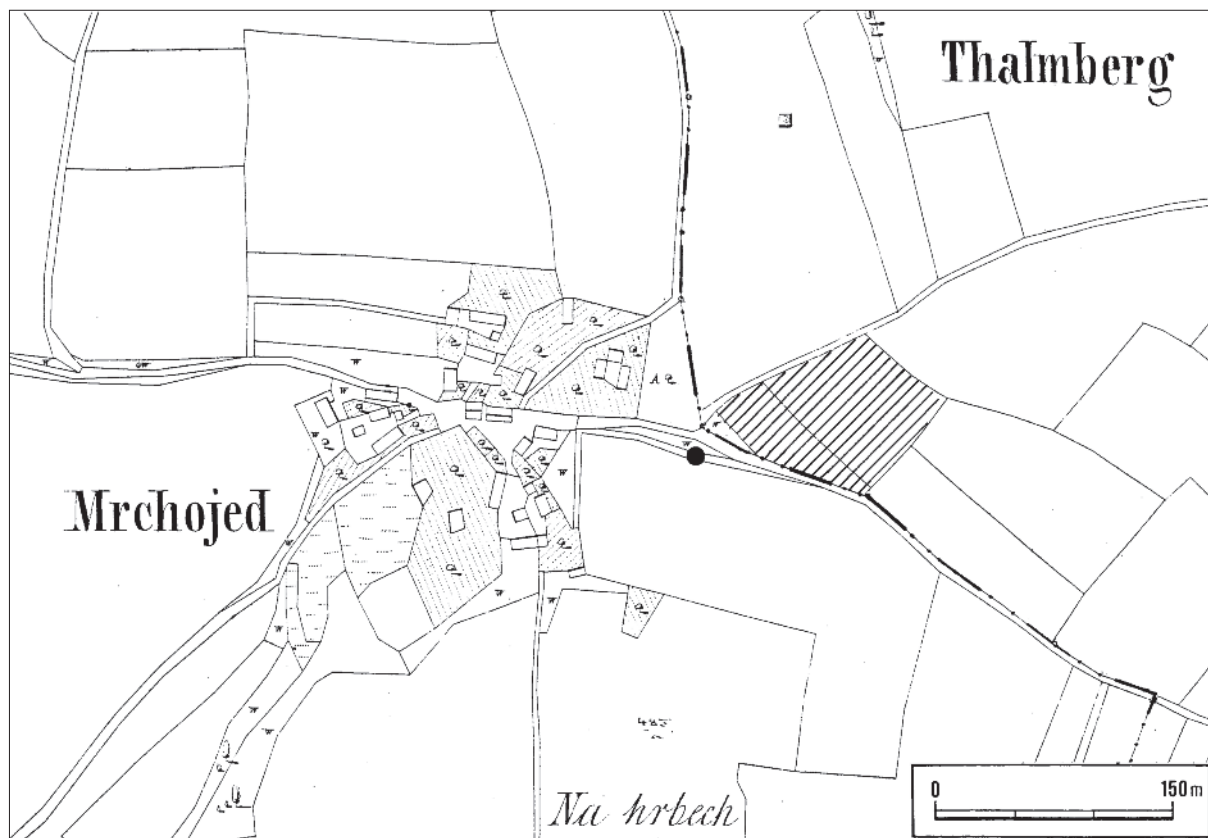
¹³ K Hroznatovi z Úžic a Závíši z Falkenštejna Jan 2005; Vaněk 2000. Ze starší literatury Šusta 1895; Šusta 1933; Novák 1906; Graebner 1903; Vystyd 1914; Hrubý 1915.

¹⁴ „Siner swester er eine gap herren Roznat“ (Seemüller 1890, 242, verš 18323–18324). Kromě literatury uvedené výše též Vystyd 1913, 273–275; Pangerl 1873, 156.

¹⁵ Hrubý 1935, 41–43.

¹⁶ K průběhu drobné války nejnověji Jan 2005, 14–32. Srov. též Hrubý 1915, 388–395. Nejvýznamnějším pramenem je formulářová sbírka biskupa Tobiáše z Bechyně (Novák 1903) a listiny svědčící o zabavení majetku odbojníků (viz pozn. níže).

¹⁷ Zemský soud nad Hroznatou a jeho syny je doložen v listinách z let 1291–1295, které zároveň obsahují výčet jejich odňatých statků. Nejprve listina z roku 1291 dokládá odnětí statků Hroznatovi a jeho synům Arnoštu, Jenci a Budivoji. Srov. RBM II, 1195–1197, č. 2734. Listina z roku 1293 (31. října) hovoří o konfiskaci majetku Hroznatovu synu Heřmanovi a je dochována pouze v dosud málo známém opise: NA, APA I, C 104/4. Stejně tak listina z roku 1295 (RBM II, 726–727). Viz též Vaněk 2000, 21; Jan 2005, 2–5.

Obr. 4. Mrchojedy (okr. Kutná Hora) a Talmberg (okr. Kutná Hora). Situace pozemků na hranicích katastrů podle otisku mapy stabilního katastru z roku 1841 (SOKa Kutná Hora, Sběrka map stabilního katastru 9, 81). Pravděpodobná původní poloha Kamenného muže na ppč. 657 (k. ú. Samopše) zvýrazněna kroužkem, šrafiami přibližná poloha zaniklého opevnění

Hroznata z Úžic nebyl bezvýznamnou postavou, přesto se až do Závíšova nástupu k moci nedokázal prosadit ve vyšší politice. Podle své pečeti z roku 1284 náležel ke skupině rodů, která nosila v erbů znamení dvou leknínových listů, tzv. lekna,¹⁸ a k níž patřily také výrazné osobnosti na dvoře Přemysla Otakara II., především korutanský hejtman Oldřich z Drnholce.¹⁹ Samotný Hroznata však zůstával ve stínu těchto příbuzných a vystoupil z něj až v pokročilém věku, byť jeho sňatek s dcerou Vítkovce Budivoje z Krumlova, Závíšova otce, naznačuje dřívější poměrně vážené postavení. Když se roku 1284 Hroznata poprvé připomíná v písemných pramenech, mohlo mu být již kolem čtyřiceti let, neboť záhy poté (v roce 1286) je zmínován také jeho dospělý syn Arnošt.²⁰ Znamená to, že sám, bez Závíšovy opory, se nedokázal prosadit v prostředí nejvyšších kruhů české šlechty a panovnického dvora a zůstával mimo dosah písemných zpráv.

S Hroznatovým pozdním společenským vzestupem po Závíšově boku souvisí také sídelní proměny jeho domény v Posázaví, jež naznačuje především vývoj predikátů. Původní Hroznatovo sídlo ve vsi Úžicích (obr. 5) na Uhlířskojanovicku, k němuž se váže nejstarší predikát, bylo patrně pouze skromné.²¹ Očekáváme je v sousedství místního románského tribunového kostela, který pochází pravděpodobně z první čtvrtiny 13. století.²² Toto starší Hroznatovo sídlo nejspíše odpovídalo dobám zrodu středověké „pozemkové“

¹⁸ NA, AČK 24; Hrubý 1935, 41–43. K převážně jihomoravskému rodu erbu lekna, jehož genealogie má dodnes vážné mezery (mimo jiné nedokážeme spolehlivě zařadit právě Hroznatu z Úžic) např. Hosák 1938; Hrabětová 1984; Bolina 2002.

¹⁹ Novotný 1937, 249–267; Vaniček 2002, 131–148.

²⁰ RBM II, 589–590.

²¹ Nejstarší doklady o Hroznatově predikátu přináší listina z r. 1284 („Hroznata de Husicz“) a k ní přivěšená pečeť („...OZNAT. DE.VSIZ+“). Srov. Hrubý 1935, 41–43. Další spolehlivé doklady pocházejí až z let 1291 („Hroznatam dictum de Wzicz sive de Rataij“ – RBM II, 1195–1197) a 1293 („bona Hermani filii Hroznate de Wzicz“ – dle opisu: NA, APA I, C 104/4).

²² Líbal 1952, 14; Líbal – Líbalová 1959, 26; Merhautová 1971, 348.

šlechty ve 12. a v počátcích 13. století, jejíž první venkovská sídla obvykle provázely výskyt románských tribunových kostelů, a mělo daleko k výstavným a reprezentativním kamenným hradům, které si od 13. století stavěly významné šlechtické rody.²³ Teprve se vstupem do blízkosti královského dvora a do okruhu nejvýznamnějších velmožů Hroznata rozvinul širší stavitelskou a zakladatelskou aktivitu, která vedla k výstavbě reprezentativnějších sídel a také k proměně struktury jeho pozemkové držby, jak soudíme podle vývoje predikátů. Novým centrem celé domény v Posázaví se měly stát nejspíše Rataje nad Sázavou (*obr. 5*), které se objevují v Hroznatově predikátu v roce 1291 a v letech 1293–1295 jsou zároveň dosvědčeny jako trhové místo (*locus forensis*) i jako centrum podílu, který Hroznata oddělil pro svého syna Heřmana.²⁴ Dosud nelokalizované Hroznatovo sídlo v Ratajích patrně stálo u počátků jednoho ze dvou zdejších středověkých hradů.²⁵ Vývoj Rataj, přetržený konfiskací v roce 1291, dovršili až pánové z Lipé během první poloviny 14. století, za jejichž vlády se Rataje staly drobným městem chráněným dvěma hrady, patrně hrazeným vlastními hradbami, v němž posléze stály dva středověké kostely.²⁶

Vedle Úžic a Rataj nad Sázavou sehrálo důležitou roli na Hroznatových statcích ještě jedno sídlo, spolehlivě doložené písemnými prameny. Bylo jím Hradiště, které se dvakrát připomíná ve formulářové sbírce biskupa Tobiáše z Bechyně jako místo, odkud Hroznatovi synové podnikali ozbrojené výpravy v letech 1288–1290. Nejprve, pravděpodobně na podzim roku 1288, si biskup Tobiáš stěžuje králi, že Budivoj, syn pražského purkrabího (Hroznaty z Úžic) spolu se svými lidmi, kteří sídlí na hradu či tvrzi Hradišti (*in Gradist municione*), vyplnil biskupské vsi u Trhového Štěpánova.²⁷ Nejpravděpodobněji do roku 1289 náleží list z téže sbírky, podle kterého synové Hroznaty z Úžic přepadli biskupovy poddané cestou z Benešova na trh do Prahy, oloupili je, zranili, některé odvedli do zajetí na Hradiště (*in Gradiscz*) a jiné, které pro zranění nemohli odvéci, nechali ležet polomrtvé na cestě.²⁸ Poslední výslovnou zmínku o tomto sídle nalezneme v listině z roku 1291, kde je Hradiště (*Hradisce*) uvedeno v čele statků odňatých králem a zemským soudem Hroznatovi a jeho synům (bez Heřmanova ratajského podílu).²⁹ I podle této listiny Hradiště sloužilo jako centrum Hroznatových statků, z předchozích zápisů pak vyplývá, že mělo jednoznačně charakter opevněného sídla, ať již hradu nebo drobnějšího opevnění, jak dokládá užitý termín *municio*.

Dosavadní literatura kladla Hradiště bez výjimky do stejnojmenné osady Hradiště u Vlašimi, aniž by však pro takovouto lokalizaci našla konkrétní opory v písemných pramenech.³⁰ Hradiště u Vlašimi leží zcela osamoceno na sázavském levobřeží, vzdáleno od jádra Hroznatových statků, z nichž všechny známé lokality klademe na sázavské pravobřeží do okolí Rataj nad Sázavou, Úžic a Uhlířských Janovic.³¹ Hra-

²³ Klápště 1993, 40–44, 50–51; Klápště 2005, 99–150.

²⁴ RBM II, 1195–1197; NA, APA I, C 104/4; RBM II, 725; RBM II, 726–727.

²⁵ K vývoji hradů v Ratajích nad Sázavou nejnověji Kolektiv 2004, 21–37.

²⁶ Roku 1346 se poprvé připomínají „castra Rathais cum civitate“ (RBM IV, 652–653). K vývoji města Kolektiv 2004, 15–20; Razím 1988.

²⁷ Novák 1903, 153. K dataci zápisu, která úzce souvisí se spornou datací zajetí Závíše z Falkenštejna, Hrubý 1915, 389; Vystyd 1914, 275; Jan 2005, 6–10, 15. Pramenné hodnotě formulářové sbírky biskupa Tobiáše z Bechyně dosud nebyla věnována soustavná pozornost (Dušková 1965). Další literaturu shrnuje Kadlec 1972, 121. Listy, jež přináší tato formulářová sbírka a jež obsahují doklady o činnosti Hroznaty z Úžic a dalších Závíšových spojenců, jsou oprávněně považovány za spolehlivé, je však třeba revidovat jejich datování v edici J. B. Nováka. Srov. Vystyd 1913, 177–178; Hrubý 1915, 290; Jan 2005, 15–16. L. Jan soudí, že k ozbrojeným akcím Hroznaty a jeho synů na podzim 1288 došlo ještě před zajetím Závíše z Falkenštejna, domníváme se však, že pravděpodobněji tento případ již souvisí s ozbrojeným úsilím o Závíšovo propuštění a teprve poté byl Hroznata zbaven úřadu pražského purkrabího.

²⁸ Novák 1903, 149. K dataci zápisu Hrubý 1915, 389–390 (uvažuje o dataci na přelom let 1288 a 1289); Jan 2005, 16.

²⁹ RBM II, 1195–1197.

³⁰ Poprvé tuto lokalizaci nastínil Novák 1903, 150. Od něj ji bez váhání přebírali všichni ostatní autoři. Srov. Šusta 1933, 403; Dobias 1927, 105; Sedláček 1920, 18; Profous 1947, 666; Turek 1970, 127; Sláma 1986, 70. Z pohledu čistě archeologického ovšem lze pro lokalizaci do míst Hradiště u Vlašimi nalézt podpůrné argumenty (Lutovský 1986, 164). Odlišně lokalizuje až Vaněk 2000, 18–19; Jan 2005, 5.

³¹ Podle listiny z roku 1291 (RBM II, 1195–1197) náležely Hroznatovi a jeho synům kromě Hradiště také další vsi v okolí Rataj nad Sázavou (okr. Kutná Hora): Malovidy, Ježovice, Kozojedy a část Ledečka (v listině Ledče), dále zaniklá ves Moštice u Vlkančic (okr. Kolín), dále v blízkosti Úžic Chrastná a Smrk a v širším okolí Uhlířských Janovic Boštice, Milotice, Nespeřice (zřejmě Staré Nespeřice, okr. Kutná Hora) a Beřice (dnes součást Rašovic, okr. Kutná Hora). Některé lokality zůstávají obtížně lokalizovatelné. Voděrady bývají ztotožňovány s Černými Voděrady na Černokostecku (okr. Kolín), vsi Habrina,

diště u Vlašimi navíc ani v pozdějších dobách nikdy nesdílelo osudy s bývalými Hroznatovými statky, které biskup Tobiáš a po něm páni z Lipé scelili do panství s centrem v Ratajích, nýbrž bylo součástí panství Vlašimského.³² Máme proto všechny důvody domnívat se, že původní lokalizace Hradiště na Vlašimsko není správná, a nově hledat toto sídlo nejspíše v okolí Úžic a Rataj nad Sázavou. Zde, nedaleko Úžic, vznikl také další hrad založený členy rodu s erbem lekna, Talmberk, poprvé zmíněný v roce 1297 v predikátu Hroznatova blízkého příbuzného Viléma z Talmberka.³³ Talmberk spolu s několika okolními vesnicemi vytvořil nerozsáhlé panství, které bylo zřetelně odděleno od původně kompaktní rodové domény Hroznatova rodu. Vilém z Talmberka, někdy považovaný za dalšího z Hroznatových synů, se zřejmě neúčastnil odboje proti králi a biskupu v letech 1288–1290, a tak jeho panství i nadále zůstalo majetkem rodu pánů z Talmberka, kteří nosili shodné znamení ve štítě jako Hroznata z Úžic.³⁴ Podle všech těchto dokladů se sídelní aktivita Hroznatova rodu koncentrovala v nevelké oblasti v okolí Úžic a Rataj nad Sázavou a zde také očekáváme existenci sídla nazývaného Hradiště.

Naše úvahy se navracejí k listině z roku 1337, která nedaleko od Talmberka a Mrchojed zmiňuje blíže neznámé Hradištko a poskytuje zatím jedinou stopu, jak Hradiště Hroznaty z Úžic lokalizovat do blízkosti jádra jeho statků. Zároveň se domníváme, že se nabízí možnost spojit historické zprávy o Hroznatově sídle Hradišti z let 1288–1291 nejen s údajem o Hradištku u Mrchojed z roku 1337, ale také se stručnou zprávou o zaniklém opevnění u Mrchojed zničeném v roce 1940. Ověření těchto hypotéz však zatím brání zejména nedostatek datovatelného archeologického materiálu z uvedené lokality.

Spornými zůstávají také další obtížně řešitelné otázky. Hradiště u Mrchojed leželo téměř na dohled od dalšího rodového hradu Talmberka (*obr. 5*), který byl navíc postaven v obvyklejší ostrožné poloze, zatímco lokalita u Mrchojed leží na plochem temeni návrší, navíc v těsném sousedství vsi Mrchojedy, která již v roce 1337 i nadále bezpečně náležela Sázavskému klášteru.³⁵ Otázkou ovšem zůstává původní lokalizace jádra vsi.³⁶ Stejně tak s jistotou nevíme, kdy Sázavský klášter ves získal. Bylo to zcela jistě před rokem 1337, mohlo se tak stát nicméně i donací ze strany pánů z Talmberka, Hroznaty z Úžic nebo dalších jejich příbuzných.³⁷ Naznačuje to nejen těsné sousedství (či promísení) talmberských a mrchojedských pozemků patrně z listiny z roku 1337, které bylo nutné dořešit dodatečnou směnou, ale také úzký vztah, který měli k Sázavskému klášteru pozdější majitelé ratajského panství, páni z Lipé, doložený svorníkem s jejich

Piesek, Dluhmost a Lhota neumíme lokalizovat vůbec (*Roubík 1959*). K podílu Hroznatova syna Heřmana náležely Rataje nad Sázavou, opět část Ledečka, dále polovina Úžic a v jejich blízkosti Mirošovice a Smilovice (*NA, APA I, C 104/4; RBM II, 725; RBM II, 726–727*).

³² Tak svědčí především doklady o patronátním právu ke kostelu v Hradišti (*Kurka 1914, 223; Sedláček 1927, 182–183*).

³³ Vilém se připomíná spolu s Hroznatou poprvé roku 1285 („*Hroznata et Wilhelmus purcravii Pragenses*“ – *RBM II, 586–587*). Roku 1297 je doložen jako přisedící zemského soudu s přídomkem z Talmberka (*RTT I, 4*). Srov. též *Durdík – Holeček 1976, 139–154*; v dalších kastelologických pracích je založení hradu kladeno z neznámých důvodů až na počátek 14. století (*Durdík 1976; týž 1998, 12*).

³⁴ Doklady o rozsahu talmberského panství známe až z 16. století, i tehdy však tvořilo nevelkou oblast koncentrující se kolem samotného hradu, původně vyčleněnou zřetelně z domény Hroznatova rodu pravděpodobně v závěru 13. století. Bylo tvořeno tehdy již pustým hradem Talmberkem se vsí a vesnicemi Čekánovem, Chrastnou, Karlovicemi a částmi Ledečka a Úžic, jejichž zbylé díly náležely již koncem 13. století Hroznatovi a jeho synům a poté k panství ratajskému. Srov. *NA, DD 64, fol. 200v (1547; Úžice jsou zde chybně uvedeny jako Újezdec); NA, DZV 10, fol. E 6 (1552)*. Čekánov je doložen jako součást talmberského panství již roku 1398 (*Friedrich 1929, 61*), a to spolu s lokalitou „Podhrady“, kterou bylo nejpravděpodobněji osídlení v údolí pod talmberským hradem. K původu pánů z Talmberka *Sedláček 1906, 57*; s nejasnostmi *Sedláček 1900, 61*. K erbů Talmberků *Sedláček 1925, 31*. K Podhradí, resp. Podhradicím též *Sedláček 1908, 707; Profous 1951, 398; Roubík 1959, 25; Turek 1970, 149*. Odlišnou lokalizaci této vsi blíže k Mrchojedům navrhoval *Bubeník 1970, 205*.

³⁵ Mrchojedy se připomínají v majetku sázavského kláštera také v roce 1436, stejně jako nedaleké Samopše (*Sedláček 1914, 194; Krásl 1895, 239*), jejichž předchozí osudy jsou ještě méně jasné (*Profous – Svoboda 1957, 11*). V roce 1436 již byly součástí klášterního panství také Podhradice, pravděpodobně totožné s výše zmíněnou lokalitou náležející původně k Talmberku (*Sedláček 1914, 194; Sedláček 1908, 707*). Jakými cestami a kdy klášter získal tyto lokality, není jasné (*Žemlička 2000, 12*). K rozsahu sázavského panství a k dochovaným pramenům *Žemlička 2000, 12; Foltýn 2005, 153*.

³⁶ Podle A. Sedláčka a A. Profouse měly Mrchojedy v 16. století zpustnout (*Sedláček 1908, 622; Profous 1951, 145*). Tato zmínka o pusté vsi se však vztahuje pravděpodobně k odlišné stejnojmenné lokalitě u Teplýšovic na Benešovsku (*Petera 1966, 248; Turek 1970, 143*).

³⁷ Mrchojedy nejsou uvedeny mezi statky konfiskovanými Hroznatovi a jeho synům. Připomeňme však, že mezi jejich majetkem nacházíme několik míst, která nelze přesně lokalizovat (viz výše pozn. č. 31). V oblasti později došlo ke změnám ve struktuře osídlení, jak naznačuje *Bubeník 1970*.

erbem v kapitulní síni kláštera.³⁸ Rovněž blízký hrad Talberk mohl být postaven zhruba o desetiletí později než Hradiště, které navíc kolem roku 1290 pravděpodobně zaniklo.³⁹ Přes určité nejasnosti tedy mrchojedskou lokalizaci Hradiště nezavrhuje a vzhledem k celkovému rozložení Hroznatových statků ji považujeme za přijatelnější nežli dosavadní snahu klást je do vsi Hradiště u Vlašimi.

4. K FUNKCI KAMENNÉ STÉLY U MRCHOJED

Na závěr se vracíme k památce, která stála u počátku našeho výkladu. Takzvaný Kamenný muž je jedinou, tím však pozoruhodnější stopou, kterou dnes můžeme rozpoznat v místech zaniklého opevnění u Mrchojed, aniž bychom však dokázali stanovit vzájemný vztah obou objektů. Je pouze velmi pravděpodobné, že Kamenný muž se nacházel původně v těsné blízkosti zbytků opevnění, nebo dokonce přímo v jejich obvodu.⁴⁰ Přesto můžeme alespoň hypoteticky uvažovat jak o funkci samotné kamenné stély, tak o vazbách mezi oběma objekty. Východisko nabízí z hlediska písemných pramenů rovněž listina z roku 1337.

Současný výzkum kamenných křížů a srovnatelných středověkých a raně novověkých památek v Čechách zdůrazňuje především jejich sepětí s tehdejší právní a s takzvanými smírčími smlouvami, které byly uzavírány jako mimosoudní dohoda v případě vraždy nebo zabití mezi pachatelem a příbuznými oběti. Součástí takových smluv býval často, zejména v pozdním středověku, rovněž závazek viníka postavit kamenný, tzv. smírčí kříž.⁴¹ Zároveň se však ukazuje, že je možné chápat tyto drobné památky také šířeji jako pamětní, výstražná nebo hraniční znamení.⁴² Ikonografie reliéfu na čelní stěně mrchojedské stély sice nevyklučuje souvislost Kamenného muže se středověkým nebo raně novověkým právem, použitý motiv stojící postavy se zbraní je však v tomto prostředí neobvyklý. Pro sepětí kamenné stély u Mrchojed s právem zároveň zcela chybí opora v písemných pramenech. Je sice možné se tázat, zda stéla nevznikla například v souvislosti s osudy Hroznaty z Úžic a jeho synů, kteří skutečně páchali násilné skutky a dostali se do konfliktu se zemským právem.⁴³ Na uvedenou otázku však není možné nalézt věrohodnou odpověď.⁴⁴ K výkladu funkce Kamenného muže jako smírčího kříže se z těchto důvodů nepřikláníme.

³⁸ Reichertová – Bláhová – Dvořáková – Huňáček 1988, 150, 154. Nejnověji uvažuje o vazbě pánů z Lipé k Sázavskému klášteru Benešovská 2005, 171, 173.

³⁹ Hradiště se naposled připomíná v listině z roku 1291 (*RBM II*, 1195–1197). Nemůžeme vyloučit především jeho násilný zánik při vojenských akcích královského vojska proti hradům Závišových spojenců. K vojenskému tažení *Jan 2005*, 14–32. Tžž autor (*Jan 2005*, 2, pozn. č. 2) uvažuje, že stejný osud postihl také sídlo Závišových bratří, Skalici u Sepekova, které se v roce 1306 zmiňuje jako pouhé „*locus municionis*“, tedy místo, kde stával hrad či tvrz (*RBM II*, 893–894). Násilnému zániku Hradiště by mohla odpovídat také zmínka o Hradištku u Mrchojed v roce 1337 v podobě pouhého pomístního názvu, stejně jako údaj o lidských kostrách nalezených ve zbytcích opevnění u Mrchojed z roku 1940.

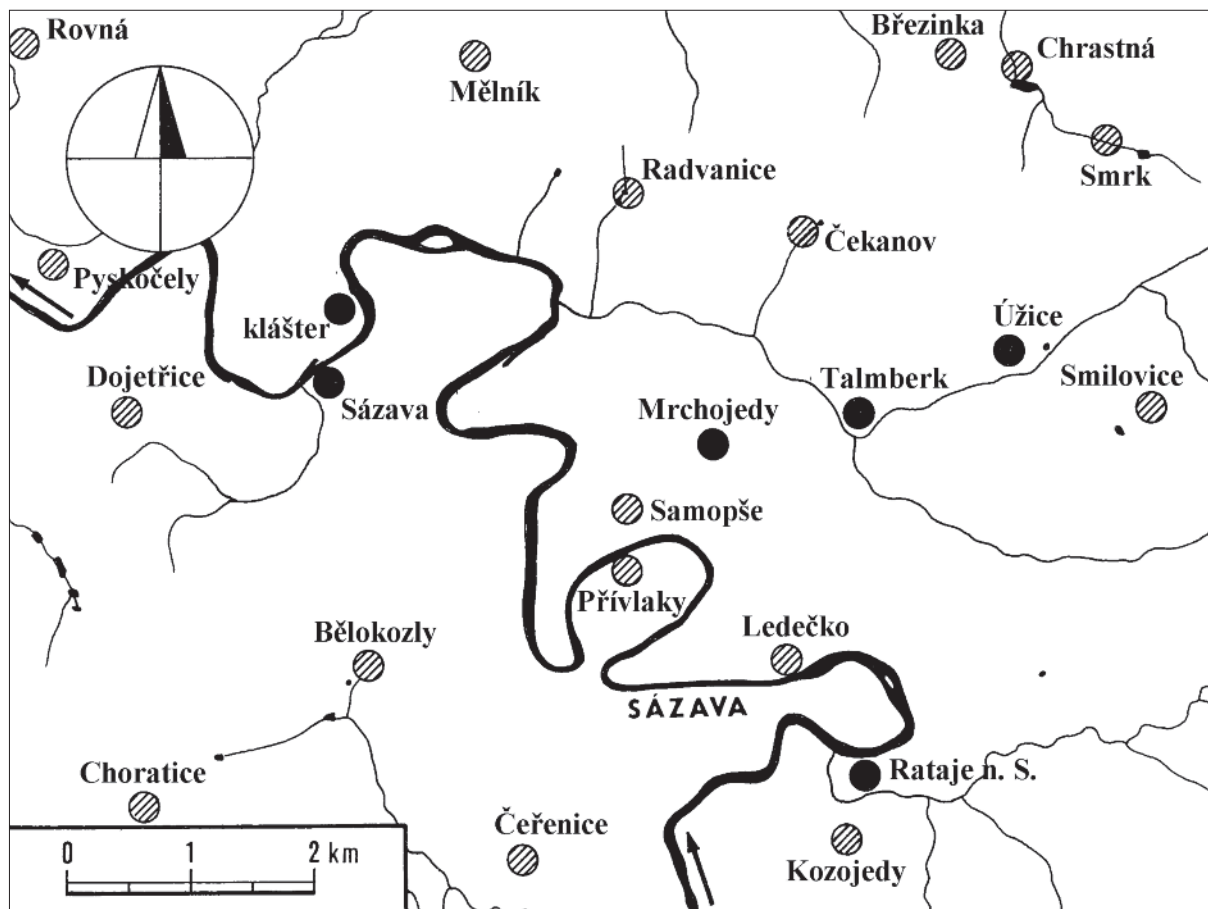
⁴⁰ *NZARŮ AVČR*, čj. 2725/40. Na schematickém náčrtku z roku 1940 je stéla zachycena vedle původní cesty v naznačeném obvodu opevnění.

⁴¹ *Urfus 1992*; tžž 1985. Smírčí smlouvy v Čechách začal studovat *Wilhelm 1900a*; tžž 1900b; tžž 1932.

⁴² K funkci kamenných křížů obecně nejnověji *Kolektiv 1997*, 15–19. V podstatě totožné názory zastával již *Dreyhausen 1940*. Z další literatury výběrově *Navrátil 1986*; *Navrátil – Procházka 1987*; *Procházka 1998*; *Kühn 2000*.

⁴³ Podle listin z let 1291, 1293 a 1295 byli Hroznata a jeho synové Heřman, Arnošt, Jenec a Budivoj označeni za psance a jejich majetek připadl výrokem zemského soudu králi, který jej předal pražskému biskupu jako náhradu za utrpěné škody. Srov. *NA, APA I, C 104/4* („*bona Hermanni, filii Hroznate de Wzicz, proscripti nostri*“); *RBM II*, 727 („*bona etiam Hermanni, filii Hroznate, proscripti nostri*“). O psanectví vypovídají sice pouze listiny z let 1293 a 1295 zmiňující Heřmana, všechny však shodně potvrzují, že Hroznata a jeho synové byli odsouzeni pro své činy zemským soudem za účasti krále ke ztrátě všech statků. Soud nad odbojnými šlechtici se konal 17. března 1291. Srov. *Jan 2005*, 3, 33, který též předpokládá konání jiného procesu proti Závišovi a jeho stoupencům v roce 1290, na němž byli prohlášeni za psance a majetek propadl panovníkovi. Proces 17. března 1291 pouze přičkl zabavené statky biskupovi Tobiáši z Bechyně. Důvody jejich psanectví neznáme přesně: mohly jimi být jak násilné činy proti statkům biskupovým, tak neochota zodpovídat se z těchto skutků před zemským soudem, která je výslovně uváděna v zemském právu jako předpoklad psanectví. Propadnutí statků ostatně znamenalo již samotné „psání“, které postihovalo trestaného na cti, životě i majetku. Psanci také mohli být při dopadení ihned usmrčeni. K psanectví *Rauscher 1934*, 25; tžž 1933, 7–9. Autor cituje např. ustanovení zákoníku *Maiestas Carolina*, podle kterého se stávali psanci pachatelé plenu a jiných zjevných trestných činů či šlechtici, kteří se odmítli zodpovídat ze svých činů, pro něž byli pohnáni před zemský soud.

⁴⁴ Podle domněni V. Urfuse (*1992*, 7) se výskyt kamenných křížů omezoval na smírčí smlouvy uzavírané v prostředí městského práva, zatímco právo zemské tento zvyk neznalo. Pro takto kategorický soud ovšem chybí podrobný průzkum pramenů a dosud nebyl ani spolehlivě doložen, ani vyvrácen. Autor se odvolává na práci R. Rauschera (*1927*), jehož závěry měl potvrdit

Obr. 5. Mrchojedy a okolí na orientační mapě části středního Posázaví. Černě – některé významné, v textu zmiňované lokality. Kresba J. Bernat

Reliéf na čelní straně stély zřetelně zachycoval postavu v široké sukničce s kopím po levém boku a s pažemi zkříženými na prsou.⁴⁵ Uvedený motiv by ze známých analogií odpovídal spíše prostředí sepulkrálních památek, ač výklad dnes již nezřetelného gesta vyobrazené postavy není v tomto směru jednoznačný.⁴⁶ Výskyt sepulkrální plastiky mimo kostelní pohřebiště však můžeme téměř spolehlivě vyloučit.

Vyobrazení stojících postav na kamenných stélách bývá kladeno také do souvislosti s funkcí těchto objektů jako hraničních mezníků.⁴⁷ Ačkoli existenci uvedené vazby nemáme v obecné rovině za prokázanou, v její prospěch hovoří v případě Kamenného muže také další okolnosti. Stéla je umístěna těsně při katastrální hranici osady Mrchojedy (respektive obce Samopše), která v minulosti zároveň oddělovala sázavské klášterství od talberského a později ratajského panství.⁴⁸ Obdobnou situaci navozuje i listina

K. Malý (1979). Ani jeden ze zmiňovaných autorů si však nepoložil výslovnou otázku po existenci kamenných křížů ve smířčích smlouvách uzavíraných při zemském právu. Navíc V. Urfus (1992, 8) připouští, že jinak byl vývoj zemského i městského práva, co se týká usmrcení člověka, v celkových obrysech shodný.

⁴⁵ Takto zachytil reliéf již Bubeník 1970, 205. Vyobrazení, které přinesla publikace o kamenných křížích (Kolektiv 1997, 180), je nepřesné. Srov. též Štědra 2003, 13.

⁴⁶ K posmrtným gestům na středověkých sepulkrálních památkách Charvát 1991. Autorem dokumentované gesto na časlavském náhrobníku je odlišné od gesta postavy na mrchojedské stéle. Další materiál z Moravy a Slezska, kde některé příklady mohou být podobné gestu postavy na mrchojedské stéle, shromáždil Pojsl 2006.

⁴⁷ O hraniční funkci, tentokrát na panství benediktinského kláštera v Kladrubech, je uvažováno také u zřejmě jediné české analogie, a sice u kamenné stély neznámého stáří u Kladrub na Tachovsku, která nese na lící straně vyobrazení postavy opírající se o hůl (?), na zadní straně stély je vyobrazena sekera. Srov. Procházka 1988, 232; též 1985, 16.

⁴⁸ Jak jsme zmiňovali výše, ves Mrchojedy náležela v předhusitské době sázavskému klášteru, zatímco sousední Talmberek byl nejprve centrem samostatného panství a posléze od roku 1552 náležel k dominiu Rataje nad Sázavou (Sedláček 1900, 62).

z roku 1337. Podle jejího znění došlo při směně pozemků mezi Sázavským klášteřem a Nezamyslem z Talmberka k posunu dosavadní hranice mezi jejich pozemky, jak je výslovně zdůrazněno v textu listiny. Novou hranici bylo tedy nutné vyznačit, přičemž nejvýraznější bod v jejím průběhu zřejmě představovalo blíže neurčené Hradištka, zmíněné (bohužel bez zdůraznění hraniční funkce) mezi směňovanými pozemky u Mrchojed. Je velmi pravděpodobné, že nově vytvořená hranice, která zřejmě procházela v těsné blízkosti Hradištka, byla tehdy osazena mezníky a dalšími hraničními znameními obvyklými v té době.⁴⁹ Zaniklý objekt, dosud výrazně viditelný v terénu, se tak nabízel jako jedno z míst, jejichž hraniční funkci bylo vhodné zdůraznit osazením hraničního znamení.

Uvedené okolnosti nás vedou k názoru, podle kterého byl tzv. Kamenný muž středověkým mezníkem, který vyznačoval hranice pozemkového majetku benediktinského Sázavského klášteřa. Vyobrazení postavy na čelní straně mezníku mělo pravděpodobně představovat ozbrojence, který symbolicky strážil hranici sázavského klášteřství. Překvapivá není ani forma kříže, se kterou se setkáváme také u dalších obdobných objektů, považovaných za mezníky pozemků při středověkých klášteřech.⁵⁰ Právě Sázavský klášteř považujeme za možného iniciátora vzniku hraničního mezníku u Mrchojed.⁵¹

5. ZÁVĚR

Výše podaný výklad lze shrnout následovně. Jedním z nových sídel, která vybudoval na svém panství v závěru 13. století velmož Hroznata z Úžic jako výraz rostoucího vlivu a prestiže svého rodu, se stalo Hradištka, ležící velmi pravděpodobně nedaleko dnešní vsi Mrchojedy (*obr. 5*). Zřejmě nevelké opevněné sídlo zaniklo v průběhu válečného střetu Hroznaty z Úžic s královskou mocí nebo bylo opuštěno po roce 1291. Ves Mrchojedy se stala majetkem Sázavského klášteřa a při směně pozemků v roce 1337 již zaniklé Hradištka coby výrazný terénní útvar, nesoucí pomístní název Hradištka, sloužilo jen jako orientační bod. Do těchto míst byl při směně pozemků mezi Sázavským klášteřem a pány z Talmberka roku 1337 nebo jen o málo později umístěn mezník ve formě kamenného kříže s reliéfním vyobrazením ozbrojence, který zvýrazňoval hraniční funkci místa. Vznik mrchojedské stély tak můžeme hypoteticky klást do souvislosti s rozhraničením klášteřních a talmberských pozemků v roce 1337.

⁴⁹ Ke způsobům vyznačování hranic ve středověku *Janiš – Šenkýřová 2004*.

⁵⁰ Připomeňme, že kutnohorský archivář Jan Fiala důvodně považoval masivní kamenné kříže v okolí Kutné Hory za středověké mezníky pozemků Sedleckého klášteřa (*Fiala 1931*). Za další příklad středověkého mezníku, tentokrát na pozemcích skalického klášteřa, je považován kámen se znamením kříže u Doubravčic na Černokostecku (*Kudrnáč 1967, 567–568; Klápště 2005, 233*). Srov. též *Navrátil 1986*.

⁵¹ K dalším možným snahám sázavských benediktinů o zajištění klášteřní domény *Bernat – Štědra 2004, 59–60*.

PŘÍLOHY

1) 1288, podzim.

Pražský biskup Tobiáš z Bechyně si stěžuje králi Václavu II., že Budivoj, syn pražského purkrabího Hroznaty z Úžic, spolu s lidmi, kteří jsou usazeni na jeho tvrzi Hradiště, vyplenili biskupské vesnice u Trhového Štěpánova.

(...) quod B(udiwoi), filius purgravi vestri Pragensis, cum hominibus suis, qui collocati sunt in Gradist municione ipsorum, episcopatus nostri villas meliores, quas apud Stepanow habuimus, vastaverunt totaliter per spolia et rapinas. (...)

Ed.: Novák 1903, s. 153, č. 193.

2) 1289.

Pražský biskup Tobiáš z Bechyně si stěžuje králi Václavu II., že Jenec a jeho bratři, synové Hroznaty z Úžic, přepadli biskupovy poddané na cestě z Benešova na trh do Prahy, oloupili je o koně a jiné věci, mnohé zranili, odvedli do zajetí na Hradiště a jiné, které pro zranění nemohli odvéci, nechali ležet polomrtvé na cestě.

(...) quod Jen(czo) et fratres sui, filii Hroznate, cum suis complicibus sceleratis (...) quosdam servientes nostros ad nos procedentes in Pragam, cives eciam quamplures et alios homines nostros de Bensow et circuitus ipsius Pragam ad forum et de foro peregrantes, equis et aliis rebus quampluribus, quas habuerant, hostiliter spoliarunt, nonullos ex ipsis vulnerantes, in Gradiscz suum ad captivitatem crudeliter deducentes, eis, qui deduci non poterant, debilitati ex inflictis sibi vulneribus, semivivis in via pro mortuis derelictis. (...)

Ed.: Novák 1903, s. 149, č. 189.

3) 1291, červen 17. Praha.

Václav II., český král, postupuje pražskému biskupu Tobiáši z Bechyně v náhradu za utrpěné škody statky Vítka ze Skalice a ostatních bratří Závíše z Falkenštejna a také statky Hroznaty z Úžic a jeho synů Arnošta, Jence a Budivoje.

(...) dampna per Hroznatam dictum de Wzicz sive de Rataij et filios ejus Arnustonem, Jenczonem et Budivogium sibi et episcopatu sui illata (...) Bona vero predicti Hroznate ac filiorum ipsius, videlicet Hradisce, Kozojedi, Malovidi, Jezonici, in Ledecz molendinum, Crastna, Habrina, Nasmirkn, Boschici, Milotici, Berici, Nesperici, Mostici. In Voderad, quod est obligatum eidem episcopo in 70 marcis argenti, Piesek, Dluhymost, Lhota. (...)

Ed.: RBM II, s. 1195–1197, č. 2734.

4) 1337, duben 23.

Nezamysl z Talmberka směňuje s opatem Přibyslavem a s celým konventem Sázavského kláštera pole pod svým hradem Talmberkem za pole ve vsi Mrchojedy patřící klášteru, jejíž pozemky přímo sousedí s pozemky Nezamyslovými. Nezamysl postupuje klášteru pole, pozemky a lesy v Třebětíně a v Borku nad hlubokým údolím za pole, pozemky a lesy ležící na ostrohu mrchojedském nad údolím před Hradištěm a od téhož Hradištěka až k cestě vedoucí do Mrchojed.

Ego Nezamisl dictus de Thalmberk (...) facio agrorum permutacionem cum religiosis viris domino Przibislao, abbate monasterii sancti Procopii, et conventu (...) in bonis meis sub castro meo memorato et in villa monasterii prefati, Mrchogedi vulgo dicta, que cum agris suis bonis meis antedictis adiacet continue inherendo. Ita ut antiquis et prioribus terminis regundorum seu finibus agrorum deletis et mutatis, omnes agros seu campos cultos et incultos, planos et non planos et eciam silvas bonorum meorum in Trzebetin et in Borek super vallem profundam dedi et dare potui monasterio et eidem fratribus memoratis, abbati et conventui, et eorum successoribus habendos et tenendos iure hereditario et eterno, pro agris seu campis cultis et incultis, planis et non planis et silvis sitis in promotorio Mrchogedensi super vallem ante Hradisczco et ab eodem Hradisczco usque ad viam, que ducit in Mrchoged. (...)

Ed.: RBM IV, s. 168–169, č. 418.

PRAMENY

- ANM, A 66*: Archiv Národního muzea, sbírka A, sign. A 66.
- Friedrich, G. 1929*: Desky dvorské království českého. Díl VII, První kniha půhonná. Praha.
- Hrubý, V. 1935*: Archivum Coronae Regni Bohemiae. Tomus I. Pragae.
- NA, AČK 24*: Národní archiv, fond Archiv České koruny, inv. č. 24.
- NA, APA I, C 104/4*: Národní archiv, fond Archiv pražského arcibiskupství I, sign. C 104/4.
- NA, DD 64*: Národní archiv, fond Desky dvorské, inv. č. 64.
- NA, DZV 10*: Národní archiv, fond Desky zemské větší, inv. č. 10.
- NA, JK 2327*: Národní archiv, fond Josefský katastr, inv. č. 2327, Mrchojedy.
- Novák, J. B. 1903*: Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně. 1279–1296. Praha.
- NZ ARÚ AV ČR, čj. 2725/40*: Mrchojedy, okr. Kutná Hora. Archiv nálezových zpráv ArÚ AV ČR, čj. 2725/40.
- NZ ARÚ AV ČR, čj. 209/70*: J. Bubeník, Mrchojedy, okr. Kutná Hora. Archiv nálezových zpráv ArÚ AV ČR, čj. 209/70.
- RBM II*: Josef Emler (ed.), Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Tomus II. Pragae 1882.
- RBM IV*: Josef Emler (ed.), Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Tomus IV. Pragae 1892.
- RTT I*: Josef Emler (ed.), Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum. Tomus I. Pragae 1870.
- Sedláček, A. 1914*: Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480. Praha.
- Seemüller, J. 1890*: Ottokars österreichische Reimchronik. Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken V/1. Hannover.
- SOKA Kutná Hora, Kronika obce Samopše 1923–1987*: Státní okresní archiv Kutná Hora, fond Místní národní výbor Samopše, kn. č. 35, Kronika obce Samopše 1923–1987.
- SOKA Kutná Hora, Sbíрка map stabilního katastru 9*: Státní okresní archiv Kutná Hora, Sbíрка map stabilního katastru pro politické okresy Kutná Hora a Čáslav, inv. č. 9, Čekánov.
- SOKA Kutná Hora, Sbíрка map stabilního katastru 81*: Státní okresní archiv Kutná Hora, Sbíрка map stabilního katastru pro politické okresy Kutná Hora a Čáslav, inv. č. 81, Samopše.

LITERATURA

- Bartoš, M. 1997*: Památky Kutnohorska. Nemovité kulturní památky okresu Kutná Hora. Kutná Hora.
- Benešová, K. 2005*: Slohové souvislosti vrcholně gotické přestavby Sázavského kláštera (1315–1420). In: Historia monastica I. Colloquia mediaevalia Pragensia 3, 161–174.
- Bernat, J. – Štědra, M. 2004*: Středověké opevnění u Bělokozels, Sázavsko 11, 55–61.
- Bolina, P. 2002*: Mohl být král Václav II. stavebníkem hradu v Dolních Kounicích?, Časopis Matice moravské 121, 485–498.
- Bubeník, J. 1970*: Několik středověkých památek od osady Mrchojedy u Sázavy n. Sáz., Archeologické rozhledy 22, 204–205.
- Dobiáš, J. 1927*: Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí. Díl I. Pelhřimov.
- Dreyhausen, W. von 1940*: Die alten Steinkreuze in Böhmen und im Sudetengau. Reichenberg–Leipzig.
- Durdík, T. 1976*: Nástin vývoje hradů na Podblanicku a v dolním Posázaví, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 17, 117–137.
- Durdík, T. 1998*: Hrady v okolí Sázavy nad Sázavou, Sázavsko 5, 5–26.
- Durdík, T. – Holeček, J. 1976*: Povrchový průzkum hradu Talmberka, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 17, 139–154.
- Dušková, S. 1965*: Formulář Tobiáše z Bechyně ve světle listin pražských biskupů, Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university C 12, 53–71.
- Dvořák, O. – Holečková, M. 2008*: Krajinou Čertovy brázdy. Za sv. Prokopem od Šembery k Sázavě s doslovem Václava Cílka a Jana Kroči. Beroun.
- Fiala, J. 1931*: Kamenné báby u Kutné Hory, Kutnohorské příspěvky k dějinám vzdělanosti české 6, 32–37.
- Foltýn, D. 2005*: Patronátní kostely Sázavského kláštera – příspěvek k úvahám o genezi předhusitského klášterního panství. In: Historia monastica I. Colloquia mediaevalia Pragensia 3, 153–162.
- Graebner, F. 1903*: Böhmische Politik vom Tode Ottokars II. bis zum Aussterben der Přemysliden, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 42, 6–12.

- Hosák, L. 1938:* Příspěvky k starému rodopisu moravskému VII. Erb lekna, Časopis Společnosti přátel starožitností 46, 55–56.
- Hrabětová, I. 1984:* Staročeská báseň o Vilémovi z Kounic, Časopis Matice moravské 103, 84–100.
- Hrubý, V. 1915:* Příspěvek ke kritice formulářové sbírky biskupa Tobiáše z Bechyně, Časopis Českého musea 89, 289–297, 385–395.
- Charvát, P. 1991:* Poslední gesto Jistislava z Chlumu, Sborník Společnosti přátel starožitností 2, 69–74.
- Jan, L. 2005:* Proces se Závišem a proměny královské vlády v letech 1289–1290, Český časopis historický 103, 1–40.
- Janiš, D. – Šenkýřová, J. 2004:* Hranice statků a pozemků – jejich zachycení v písemných (právních) pramenech, Archaeologia historica 29, 193–202.
- Kadlec, J. 1972:* Bischof Tobias und die Prager Diözese während seiner Regierungszeit (1278–1296), Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 6, 119–172.
- Klápště, J. 1994:* Změna – středověká transformace a její předpoklady. In: Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Supplementum 2. Praha, 9–59.
- Klápště, J. 2005:* Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Kolektiv 1997:* Kamenné kříže Čech a Moravy. Praha.
- Kolektiv 2004:* Rataje nad Sázavou. Hrad a zámek. Praha.
- Krásl, F. 1895:* Svatý Prokop, jeho klášter a památka u lidu. Praha.
- Kudrnáč, J. 1967:* Výzkum hradišť u Doubravčic na Černokosteletku, Památky archeologické 58, 563–570.
- Kühn, P. 2000:* Mečový kámen u Kravař, Bezděz 9, 161–175.
- Kurka, J. 1914:* Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská (Místopis církevní do r. 1421). Praha.
- Libal, D. 1952:* Český Šternberk a okolí. Praha.
- Libal, D. – Líbalová, J. 1959:* Český Šternberk a památky v okolí. Praha.
- Lutovský, M. 1986:* Hradiště u Vlašimi – příspěvek k raně středověkému osídlení Podblanicka, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 27, 159–168.
- Malý, K. 1979:* Trestní právo v Čechách v 15. a 16. století. Praha.
- Merhautová, A. 1971:* Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- Navrátil, V. 1986:* Několik poznámek k problematice kamenných křížů, Vlastivědný sborník moravský 38, 66–68.
- Navrátil, V. – Procházka, Z. 1987:* Výstražná znamení na komunikacích 15. až 16. století, Památky a příroda 47, 593–595.
- Novák, J. B. 1906:* K nové literatuře a nově nalezeným pramenům o Václavu II., Český časopis historický 12, 161–169.
- Novotný, V. 1937:* Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara. České dějiny. Díl I/4. Praha.
- Pangerl, M. 1873:* Zawisch von Falkenstein, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 10, 145–186.
- Petera, V. 1966:* Příspěvek k otázce zaniklých vsí na Benešovsku, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 7, 248.
- Pojsl, M. 2006:* Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420. Olomouc.
- Profous, A. 1947:* Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. Díl I. A–H. Praha.
- Profous, A. 1951:* Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. Díl III. M–Ř. Praha.
- Profous, A. – Svoboda, J. 1957:* Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. Díl IV. S–Ž. Praha.
- Procházka, Z. 1985:* K problematice smírčích křížů na Tachovsku, Sborník okresního muzea v Tachově 20, 11–27.
- Procházka, Z. 1988:* Výsledky terénního výzkumu drobných kamenných památek v okrese Tachov, Minulostí zápa-dočeského kraje 24, 229–242.
- Procházka, Z. 1998:* Křížové kameny a jejich vztah k provozu a nehodám na starých stezkách, Archaeologia historica 23, 183–191.
- Rauscher, R. 1933:* Zemští konšelé v českém právu 13. a 14. století (Příspěvek k dějinám českého zřízení trestního), Sborník věd právních a státních, 7–9.
- Rauscher, R. 1934:* O popravčí knize pánů z Rožmberka. Praha.
- Razím, V. 1988:* Městské opevnění v Ratajích nad Sázavou, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 29, 79–94.
- Reichertová, K. – Bláhová, E. – Dvořáková, V. – Huňáček, V. 1988:* Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách. Praha.
- Roubík, F. 1959:* Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách. Praha.
- Sedláček, A. 1900:* Hrady, zámky a tvrze království českého. Díl XII. Čáslavsko. Praha.
- Sedláček, A. 1906:* Z Talmberka. In: Ottův slovník naučný. Díl XXV. Praha, 57–59.
- Sedláček, A. 1908:* Místopisný slovník historický království českého. Praha.

- Sedláček, A. 1920:* Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy. Praha.
- Sedláček, A. 1925:* Českomoravská heraldika. Díl II. Praha.
- Sedláček, A. 1927:* Hrady, zámky a tvrze království českého. Díl XV. Kouřimsko, Vltavsko a j.–z. Boleslavsko. Praha.
- Sláma, J. 1986:* Střední Čechy v raném středověku. II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. Praehistorica 11. Praha.
- Sommer, P. 1996:* Sázavský klášter. Praha.
- Štědra, M. 2003:* Kamenný muž u Mrchojed, Pod Blánkem 7, č. 4, 13–14.
- Šusta, J. 1895:* Závaš z Falkenštejna, Český časopis historický 1, 69–75, 246–259, 287–298, 384–392.
- Šusta, J. 1933:* Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví. České dějiny. Díl II/1. Praha.
- Turek, R. 1970:* Příspěvky k historické topografii středního Posázaví, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 11, 116–176.
- Urfus, V. 1985:* Kamenní svědkové středověké kriminality, Vlastivědný sborník moravský 37, 84–87.
- Urfus, V. 1992:* Smírčí kříže jako památky středověkého soudnictví, Zprávy Chebského muzea a okresního archivu 6, 1–12.
- Vaněk, V. 2000:* Hroznata z Úžic, Sázavsko 7, 15–21.
- Vaniček, V. 2002:* Velké dějiny zemí Koruny české. Díl III. Praha–Litomyšl.
- Vokolek, V. – Kuchař, J. 2007:* Esoterické Čechy, Morava a Slezsko. Průvodce skrytými dějinami země. Svazek 8. Střední Čechy VII. Českobrodsko, Kouřimsko, okolí Sázavy. Praha.
- Vystyd, M. 1913:* Die Steierische Reimchronik und die Königsaalr Chronik, Mitteilugen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 34, 218–295, 596–635.
- Vystyd, M. 1914:* Zbislav Zajíc z Třebouně a konec Závaše z Falkenštejna, Český časopis historický 20, 165–187.
- Wilhelm, F. 1900a:* Zur Urkundenforschung über alten Steinkreuze, Erzgebirgs Zeitung 21, 138–140, 156–160.
- Wilhelm, F. 1900b:* Über die Bedeutung alter Steinkreuze, Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions Club 23, 157–161.
- Wilhelm, F. 1932:* Zur Urkundenforschung über alten Steinkreuze, Unsere Westböhmisches Heimat 4, 12–26.
- Zavadil, A. 1914:* Kutnohorská slova i obrazem. Díl II/2. Místopis okresního hejtmánství. Soudní okres uhliřsko-janovický. Kutná Hora.
- Žemlička, J. 2000:* Hmotné vybavení kláštera v Sázavě do konce 12. století (s výhledem do roku 1419), Sázavsko 7, 5–13.

DER STEINERNE MANN BEI MRCHOJEDY UND DIE BURG HRADIŠTĚ VON HROZNATA VON ÚŽICE

Der sog. Steinerne Mann, ein nicht großer aus Rotsandstein geschaffene Steinkreuz, befindet sich am östlichen Rand des Mittelböhmisches Dorfes Mrchojedy (bez. Kutná Hora/Kuttenberg) an der Kreuzung von einer Fahrstraße und eines Feldwegs. Der Steinkreuz gilt in der bisherigen archäologischen Literatur als ein mittelalterliches Denkmal, wohl ohne konkreten Belege. Die Frontwand des Steinkreuzes trägt ein Relief, das eine Figur mit breitem Rock und einer Lanze an der linken Seite darstellt. Die archäologischen Quellen können bisher nicht sichere Beantwortung zur Frage vom Alter und der Funktion dieses Kleindenkmals anführen. Nur einem kurzen Fundbericht aus dem Jahre 1940 nach stand der Steinerne Mann ursprünglich im Areal einer nicht großen Befestigung von unbekanntem Alter, dessen Überreste während des Baues der Fahrstraße in den Jahren 1926–1927 zerstört wurden. Die Autoren hinweisen weiter auf eine Grenzkunde aus dem Jahre 1337, die nennt in der Gegend um Mrchojedy einen Ort benannt Hradištko (Burgwall). Sie äußern auch die Vermutung, dass diese Befestigung, dessen Überreste in den Jahren 1926–1927 zerstört wurden, mit der Burg Hradiště von Hroznata von Úžice, einem festen Verbündeter von Závaš von Falkenstein, indentifiziert werden kann. Die bisher nicht lokalisierte Burg Hradiště wurde in den Jahren 1289–1291 in den schriftlichen Quellen benannt und wahrscheinlich im Hroznatas Kampf um die Befreiung von Závaš von der königlichen Gefangenschaft durch die königlichen Truppen in dem Jahre 1291 zerstört. Der Steinerne Mann, der später bei der Überreste der Burg errichtet wurde, entstand wahrscheinlich gegen das Jahr 1337 als ein Grenzstein im Zusammenhang mit der Änderung der Herrschaftsgrenze des

Sasauer Benediktinerklosters in der Nähe von Mrchojedy. Die Autoren interpretieren die Figur an der Frontwand des Steinkreuzes als die symbolische Abbildung des Klostergüterwächters.

Abb. 1. Mrchojedy (bez. Kutná Hora/Kuttenberg). Der Steinerne Mann – ein mittelalterlicher Grenzstein (14. Jahrhundert?). Ursprünglich Parzelle Nr. 657, Katastralgebiet Samopše, jetzt Parzelle Nr. 388, Katastralgebiet Talmberk. 1 – nach Bubeník (1970, 204); 2 – nach Bartoš (1997, 30); 3 – nach Kolektiv (1997, 180); 4 – nach Štědra (2003, 13)

Abb. 2. Mrchojedy (bez. Kutná Hora/Kuttenberg). Der Steinerne Mann – ein mittelalterlicher Grenzstein (14. Jahrhundert?). Ursprünglich Parzelle Nr. 657, Katastralgebiet Samopše, jetzt Parzelle Nr. 388, Katastralgebiet Talmberk. Foto J. Koudelka

Abb. 3. Mrchojedy (bez. Kutná Hora/Kuttenberg). Die Situation der Parzellen in der Gegend um den Steinernen Mann nach der heutigen Katastralkarte

Abb. 4. Mrchojedy (bez. Kutná Hora/Kuttenberg) und Talmberk (bez. Kutná Hora/Kuttenberg). Die Situation der Parzellen an der Katastralgrenze nach der Katastralkarte aus dem Jahre 1841 (SOkA Kutná Hora, Sbíрка map stabilního katastru 9, 81). Die wahrscheinliche Lage des Steinernen Mannes (Parzelle Nr. 657, Katastralgebiet Samopše) ist mit einem Ring markiert

Abb. 5. Mrchojedy und Umgebung an der Orientierungskarte des mittleren Sasaugebiet. Die Zeichnung von J. Bernat

(Deutsch von V. Vaněk)

VOJTĚCH VANĚK

STÁTNÍ OKRESNÍ ARCHIV KUTNÁ HORA, BENEŠOVA 257, 284 80 KUTNÁ HORA

JIRÍ BERNAT

ÚSTAV ARCHEOLOGICKÉ PAMÁTKOVÉ PÉČE STŘEDNÍCH ČECH, NAD OLŠINAMI 3/448, 100 00 PRAHA 10